

УДК 94(477):929.922:070

А. В. Рудюк

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ТА МУНІЦИПАЛЬНОЇ ГЕРАЛЬДИКИ НА СТОРІНКАХ ВІСНИКУ УКРАЇНСЬКОГО ГЕРАЛЬДИЧНОГО ТОВАРИСТВА “ЗНАК”

Стаття присвячена розробці теоретичних основ геральдики та символіки населених пунктів та територіальних громад на сторінках газети “Знак”. Досліджено специфіку видання, сформовані основні тематичні блоки, які розкривають актуальні теоретичні питання вітчизняної геральдики. Розкрито дискусійні питання, пов’язані з використанням термінології та практичним затвердженням символіки. Приділено увагу ролі міжнародного наукового співробітництва у формуванні теоретичних основ вітчизняної геральдики.

Ключові слова: геральдика, Українське геральдичне товариство, газета “Знак”, теоретичні засади, методичні рекомендації.

Теоретичні засади функціонування наукової дисципліни є необхідною умовою її існування. Розробка та впровадження теоретичної складової в науку є завданням фахових дослідників. Розвиток геральдичної науки в Україні в часи незалежності неможливий без діяльності Українського геральдичного товариства (Далі – УГТ), яке з початку свого створення проводить дослідницьку роботу спрямовану на популяризацію геральдичних та суміжних знань.

Територіальна та муніципальна геральдика потребує певного теоретичного оформлення. З часу самостійного функціонування української геральдичної науки, далеко не всі питання були вирішені остаточно. Відкритими залишаються проблеми методології та термінології геральдики.

Аналіз актуальних досліджень свідчить про те, що теоретичним осмисленням геральдичної науки українські вчені активно почали займатись з 90-х рр. XX ст. На особливу увагу заслуговують роботи вчених Інституту історії України НАНУ Ю. К. Савчука [1], М.Ф. Дмитрієнко [2], Я.О. Іщенко [3]. Варто відмітити доробки членів УГТ, зокрема праці А.Б. Гречила [4] та М. Г. Стародубцева [5]. Окремо слід згадати довідники та посібники, які розкривають теоретичні проблеми геральдичної науки. Першим подібним виданням в незалежній Україні став довідник зі спеціальних історичних дисциплін підготовлений за редакцією В.А. Замлинського [6], куди увійшов матеріал, присвячений теоретичній геральдиці. Наступним виданням, яке було присвячено теоретичним основам геральдики стала робота І. К. Калмакана і М.В. Ємельянова [7], яка вийшла друком у 1996 р. У навчальному посібнику Г. Бондаренка, виданому у Луцьку для студентів історичних факультетів, спеціальний невеличкий розділ “Історична геральдика” містить коротенький підрозділ “Основні правила складання гербів” [8]. У 2015 р. вийшло доповнене та розширене видання автора, яке також не оминуло увагою питань теоретичної геральдики [9].

Неможливо залишити поза увагою довідник, який став результатом спільних зусиль фахівців Інституту історії України НАНУ, та історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, який побачив світ у 2008 р [10].

Метою статті є дослідження теоретичних питань муніципальної та територіальної геральдики на сторінках газети “Знак” [11]. Також необхідно окреслити коло питань, яким не була приділена гідна увага на шпальтах видання.

Вибір теми дослідження, не випадковий, адже Вісник УГТ “Знак” є виданням, у якому публікуються найбільш нагальні теоретичні та практичні питання з таких галузей знань як геральдика, символіка, емблематика, сфрагістика та вексилологія. УГТ проводить свою дослідницьку роботу в цих напрямках і публікує актуальний науковий матеріал.

Від 1991 р. УГТ започаткувало практику проведення щорічних геральдичних конференцій, а у травні 1993 р. побачив світ перший номер “Знаку”. Проблеми територіальної та муніципальної геральдики зайняли чільне місце в тематиці видання, це було зумовлено відсутністю вітчизняних теоретичних напрацювань в цій галузі. Необхідно було створювати, або повертати із попелу нову українську геральдику.

Загалом, матеріал, присвячений територіальній та муніципальній геральдиці можна умовно розділити на декілька груп:

- загальні проблеми теоретичної геральдики;
- геральдична термінологія;
- практичні проблеми розвитку територіальної та муніципальної геральдики;
- міжнародний геральдичний досвід.

Намагаючись виділити згадані теоретичні питання, неможливо знехтувати проблемами приватної, церковної, корпоративної та військової геральдики, але вони можуть стати предметом наступних історіографічних досліджень.

Під “загальними проблемами теоретичної геральдики” ми розуміємо коло питань, які є спільними для кожного підвиду геральдичної науки. Зокрема, це розміри та пропорції щитів [12], геральдичні кольори та метали [13], основні правила геральдики [14] тощо. Висвітлення цих проблем взяв на себе М. Стародубцев – відомий фахівець з питань теоретичної геральдики, упорядник ілюстрованого словника, який містить 1005 термінів [5]. Автор прагнув, так би мовити, створити “абетку” геральдики, що містила б роз’яснення

геральдичної термінології, пояснювала правила можливого поділу щитового поля герба, давала відомості про ті чи інші фігури, які вживаються у гербах, і, що важливо, торкалася питання кольорової гами, її застосування, як однієї із суттєвих вимог класичної геральдики [3]. Розвідки М. Стародубцева побачили світ з самого початку заснування газети "Знак". Вони спрямовані на з'ясування ситуації з основними теоретичними складовими геральдики. Можна довго сперечатися на предмет запозичення основних ідей, але той факт, що автор використовував передовий європейський досвід в цих питаннях, є беззаперечним, адже автор був членом не тільки УГТ, а і інших провідних геральдичних організацій. Розробками М. Стародубцева активно користувалися дослідники, зокрема Ю. Савчук помістив текст, який стосувався основних правил геральдики, у свою книгу замість прологу [1, с. 134].

Із середини 90-х рр. в історіографії з'являються комплексні роботи, присвячені теоретичним проблемам геральдики, тому актуальність даного питання на сторінках видання дещо спадає. Проте активно набирає обертів дослідження геральдичної термінології, яке вилилось у дискусію на сторінках газети. Про ступінь розвитку кожної науки засвідчують передусім такі її суттєві ознаки, як спеціальна фахова термінологія, усталений понятійний апарат та розмаїття наявних дефініцій. Практична геральдика на початковому етапі свого існування почала застосовувати при описі гербів терміни і поняття, які пізніше ввійшли до арсеналу мови наукової геральдики [3]. До обговорення цього питання залучились провідні вчені УГТ. Дискусія в основному зводилася до правомірності вживання "лазурового" та "пурпурного" кольорів та вживання дієприкметникових форм для виразу стану та положення гербових фігур. Початок цього обговорення поклала стаття М. Стародубцева, М. Демського та Б. Якимовича [15]. Вони відстоювали думку "старшого" покоління дослідників, які спиралися на свій досвід та норми геральдичної науки. Але вже в наступному номері газети "молоді" вчені (О. Філіппов, О. Однороженко, І. Сварник) виклали своє бачення цього питання. Як влучно зазначив І. Сварник: "Дискусія, започаткована у ч. 7 "Знаку", стосується не лише геральдики, а й української філології, порівняльного мовознавства, культурології загалом" [16].

До обговорення залучився і М. Медведєв (Санкт-Петербург, Російська Федерація), який обстоював думку, що геральдична термінологія та блазонування герба повинні відповідати європейським нормам та правилам. Як зазначає сам автор: "Незмінна іконографічна сутність герба фіксується в його впорядкованому описі; всередині гербової культури склалася допоміжна культура блазонування, що відображала її". Впорядкування термінів інтегрує російську геральдику (це твердження можна застосувати і до української геральдики) до європейської спадщини. Необхідно використати передовий досвід наших західних сусідів (Польщі, Скандинавських країн) у вирішенні цього питання [17]. Потрібно виконати титанічну роботу з пошуку та часткового створення нових термінів під час історико-геральдичних студій. На наш погляд цю дискусію необхідно розглядати як ще одну сходинку до творення нової української теоретичної геральдики, яка народжувалася в цей період.

При практичному втіленні теоретичних основ часто виникають певні проблеми, які ідуть в розріз із прийнятими в геральдиці засадами. Дана ситуація може бути пов'язана з недосконалістю українського законодавства у цій сфері, або пануванням радянських пережитків на шляху творення нової міської та територіальної геральдики.

Стосовно нормативного регулювання геральдичної справи, то воно залишає бажати кращого. Голова УГТ А. Гречило намагається відповісти на питання пов'язані із виконанням на практиці Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" [18] в своїй статті із промовистою назвою "Новий закон і старі проблеми" [19]. Закон містить певні незрозумілі моменти, які вносять плутанину в питання про символіку населених пунктів. Видаються достатньо обґрунтованими зауваги автора, які стосуються поверненню до загальних назв населених пунктів таких як "селище міського типу" та "містечко". Перший варіант назви невеликих населених пунктів з'являється у новій редакції закону, хоча більш доцільним видавалося історичне поняття "містечко", яке функціонувало на українських землях від середньовіччя до сер. ХХ ст. [18]. Щоправда, автор плекає певні надії на те, що новий закон внесе хоч якусь ясність в геральдичні питання. Але, як показує пізніша практика застосування нормативних актів (стосується не тільки згаданого закону, а і Указів Президента України) та діяльності Комісії з державних нагород та геральдики, то до повної ясності та порядку справа дійде не скоро. Згаданий А. Гречило являється членом Комісії та бере участь у її роботі, але деяким невтішним звітом роботи Комісії можна назвати статтю "Геральдична справа в Україні: впорядкування чи балаган?" [20]. Автор констатує незадовільну роботу цього дорадчого органу і навіть наводить приклади відвертих скандалів, які не личать державному органу. Геральдична справа перетворилася на "некомпетентну чиновницьку самодіяльність". Тому, геральдика потребує не тільки теоретичного вирішення багатьох проблем, а і гідного державного регулювання у цій сфері [20].

Вагомою заслугою УГТ є розробка методичних рекомендацій по створенню графічних зображень гербів населених пунктів та інших територіальних утворень. Робота в цьому напрямку почалася із публікації статті А. Гречила "Основні системи української муніципальної геральдики" [21], яка містить методичні рекомендації по створенню гербів міст. Рекомендації стали обов'язковими для всіх членів УГТ. Пізніше, членами товариства були розроблені "Методичні рекомендації з питань геральдики та прапорництва областей, районів, районів у містах та територіальних громад міст, селищ, сіл (територіальна та муніципальна геральдика)" [22], де міститься розширений перелік теоретичних та практичних рекомендацій, які є досить стриманими та виваженими, та направленними на історичне застосування символіки.

Загальні правила затвердження гербів направлена на знаходження історичних витоків міської та територіальної геральдики, тобто повинен затверджуватись найбільш ранній варіант герба, якщо він не має зображень непридатних до використання в сучасних умовах (знаки окупаційної влади, ідеологічні символи). Розробка нового гербового зображення можлива і на конкурсній основі, при цьому повинні бути враховані

всі історико-культурні особливості населеного пункту, його розташування, історична доля, легенди, перекази про створення чи історію міста. Чіткі вимоги сформульовані і для самого герба, автор обґрунтував найбільш прийнятну, на нашу думку, форму для міських гербів: "Герб подається у півкруглому щиті. Вибір саме цієї форми щита обумовлений двома причинами: історичною - дослідження сфрагістичного матеріалу з XV-XIV ст. показали, що саме у таких щитах зображалася більшість найдавніших українських міських гербів на печатках; та практичною - такий щит найвигідніший із композиційних міркувань [22].

Символіка міських районів знайшла своє вираження у розвідках В. Бузало [23] та А. Гречила [24]. Щоправда, тема не знайшла продовження, адже на райони та райони в містах чекала адміністративна реформа, яка б внесла чимало плутанини. Попри це, райони у містах мають свою затверджену символіку, зокрема райони міста Києва. Переважна більшість гербів міських районів столиці була затверджена на початку 2000-х рр..

Цікавим є випадок розробки проблем Донецької геральдики, де постановка проблеми і її часткове вирішення (проект герба міста Слов'янська) відбулося на сторінках одного номеру видання [25]. Це можна сказати з певною умовністю, але автор проекту герба міста врахував побажання його колег по геральдичному цеху стосовно композиції та смислового наповнення міської символіки.

Окремою сторінкою тематики журналу можна назвати обговорення герба м. Києва. Дискусія розгорнулася на сторінках трьох номерів газети (Ч. 2, Ч. 4, Ч. 5) [11]. Висловлювались протилежні за змістом думки стосовно столичної символіки, хоча був заново озвучений проект Г. Нарбута (проект герба м. Києва із поєднанням зображень Архангела Михаїла та арбалету) [26]. Обговорення столичного герба збіглося у часі із затвердженням символіки міста. У подібній ситуації плюралізму думок було важко прийняти виважене рішення, яке б задовольнило усіх учасників дискусії. Попри те, Архангел Михаїл уже більше двадцяти років оберігає українську столицю.

У справі становлення нової української геральдики дуже цінним є міжнародне співробітництво та науковий і культурний обмін. УГТ має тісні зв'язки із науковими товариствами за кордоном, зокрема у Словацьчині, Грузії, Болгарії, Іспанії, Росії. В листопаді 1994 р. Словацьким генеалогічно-геральдичним товариством при Словацькій матиці було організовано і проведено геральдичні виставки в українських містах: Львові, Луцьку, Мукачевому, Ужгороді, Києві. Статті, присвячені словацькій геральдиці та символіці, були опубліковані у восьмому числі газети "Знак". На шпальтах видання можна зустріти статті присвячені норвезькій, вірменській, чеській, грузинській геральдиці та символіці. Це значно розширює теоретичні та практичні горизонти вітчизняної геральдичної науки.

Теоретичні дослідження з муніципальної та територіальної геральдики поки що далекі від свого завершення. Попри те, що чимало українських міст та територіальних громад спромоглися повернути, чи затвердити нові, гербові зображення, які б відповідали історичним реаліям, процес герботворення в Україні ще триває. При затвердженні символіки часто допускалися фактичні, стилістичні, іконографічні помилки, які мають бути виправлені, якщо ми хочемо, щоб символи справді виконували свої функції. Подальші дослідження з теоретичної геральдики слід спрямувати в бік формування цілісного понятійного апарату, який би був спроможний гармонічно поєднати напрацювання європейської та вітчизняної науки. Поряд з цим варто було б укласти словник українських геральдичних символів, він міг би стати цінним культурним надбанням.

Джерела та література

1. Савчук Ю. К. Міська геральдика Поділля. – Вінниця: Континент – ПРИМ, 1995. – 143 с.
2. Дмитрієнко М.Ф. Сучасна міська геральдика України: історія та перспективи розвитку // Клейноди. Зап. УГТ. Українська геральдика: минуле, сучасність, перспективи. Тези наук. конф. Львів, 29-30 листоп. 1991 р. К., Львів, 1991. Т. 1. С. 14-16. Дмитрієнко М. Ф., Савчук Ю. К. Короткий нарис міської геральдики Поділля. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. – 106 с.
3. Іщенко Я.О. Геральдична мова й термінологія, основні приписи та наукові поняття // Український історичний журнал, 2008, № 3, - С. 162-176. Іщенко Я. Геральдична термінологія, основні приписи та наукові поняття // Проблеми архівознавства і джерелознавства. 36. наук. праць. - К., 2001. - Вип. 4. - С. 128 - 198.
4. Теоретичні засади геральдики // Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Герби міст України (XIV - I пол. XX ст.): Науково-популярне видання. - К., 2001. - С. 17 - 19. Гречило А.Б. Українська міська геральдика. – Київ-Львів, 1998. – 192 с. Гречило А.Б. Герби та прапори міст і сіл України. – Львів, 2004. - Ч. 1. –120+XLIV с.
5. Иллюстрированный словарь по геральдике: 1005 терминов на рус., укр., англ., эсперанто, фр., нем., латин. яз. / Н.Н. Стародубцев. – Донецк: [б.в.], 1996. – 345 с.
6. Специальные исторические дисциплины / за ред. В.А. Замлинского. – К., Министерство образования Украины, 1992. – 328 с.
7. Калмакан І. К., Ємельянов М. В. Основи геральдики: навч. посібник для студ. гуманітарних фак. вищ. навч. закладів / І. К. Калмакан, М. В. Ємельянов; Одеський держ. ун-т ім. І.І.Мечникова. Історичний факультет. - Одеса : [б.в.], 1996. - 159 с.
8. Бондаренко Г. В. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни / Г. В. Бондаренко. – Луцьк : Ред.-вид. відділ ВДУ, 1997. – 222 с.
9. Бондаренко Г. В. Спеціальні історичні дисципліни / Г. В. Бондаренко. – Луцьк : Ред.-вид. відділ СНУ, 2015. – 424 с.
10. Спеціальні історичні дисципліни. Довідник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Редкол.: В. А. Смолій (гол. ред.); І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – К.: Либідь, 2008. – 520 с.
11. Знак. Вісник УГТ. – 1993 – 2015. – Ч. 1 – 67.
12. Стародубцев М. Розміри та пропорції щита та фігур // Знак. – 1993. - Ч. 1. - С. 3.
13. Стародубцев М. Геральдичні кольори та метали // Знак. – 1994. - Ч. 3. - С. 4.
14. Стародубцев М. Основні правила геральдики // Знак. – 1994. - Ч. 6. - С. 3.
15. Стародубцев М., Демський М., Якимович Б. Проблеми геральдичної термінології // Знак. – 1994. - Ч. 7. - С. 4.
16. Філіппов О., Однороженко О., Сварник І. Проблеми геральдичної термінології // Знак. – 1995. - Ч. 9. - С. 4.
17. Медведев М. Наукова термінологія як ключа до спільності геральдичної традиції // Знак. – 1996. - Ч. 11. - С. 14.

18. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" // Відомості Верховної Ради України, 1997, № 24, ст.170
19. Гречило А. Новий закон і старі проблеми // Знак. – 1997. - Ч. 13. - С. 2.
20. Гречило А. Геральдична справа в Україні: впорядкування чи балаган? // Знак. – 2005. - Ч. 35. - С. 3.
21. Гречило А. Основні системи української муніципальної геральдики // Знак. – 1996. - Ч. 11. - С. 10-11.
22. Гречило А. Методичні рекомендації з питань геральдики та прапорництва областей, районів, районів у містах та територіальних громад міст, селищ, сіл (територіальна та муніципальна геральдика) // Знак. – 2001. - Ч. 23. - С. 8-9.
23. Бузало В. Районний герб на тлі розвитку місцевої геральдики // Знак. – 2000. - Ч. 22. - С. 9.
24. Гречило А. До питання про символи міських районів // Знак. – 2000. - Ч. 22. - С. 9.
25. Малаха Є. Проблеми донецької геральдики // Знак. – 1997. - Ч. 14. - С. 6. Голіков С. До проблем місцевого герботворення Донеччини // Знак. – 1997. - Ч. 14. - С. 6. Омельченко М. Герб і прапор міста Слов'янська // Знак. – 1997. - Ч. 14. - С. 7.
26. Однороженко О. У справі герба міста Києва // Знак. – 1994. - Ч.5. - С. 13.

Rudyuk A. V. Theoretical problems of territorial and municipal heraldry on pages of bulletin of Ukrainian heraldry society "Znak"

The article is sanctified to development of theoretical bases of heraldry and symbolics of settlements and territorial communities on the pages of newspaper "Znak". The UHT Bulletin "Sign" is a publication, in which published the most common theoretical and practical issues in such disciplines as heraldry, emblems, and sphragistics. The UHT conducts its research in these areas and publish relevant scientific material. The author researched the specific edition, formulated the basic themes that reveal the current theoretical issues of national heraldry. The theoretical principles of functioning of scientific discipline are the necessary condition of her existence. The debatable questions constrained with the use of terminology and by practical claim of symbolics are exposed. In article the author paid attention to role of international cooperation in creation of theoretical bases. Further research on theoretical heraldry should be sent in the direction of building a single conceptual apparatus that would be able to harmoniously combine the achievements of European and domestic science.

Key words: heraldry, Ukrainian heraldic society, newspaper "Sign", theoretical principles, methodical

Рудюк А. В. Теоретические проблемы территориальной и муниципальной геральдики на страницах вестника украинского геральдического общества "Знак"

Статья посвящена разработке теоретических основ геральдики и символики населенных пунктов и территориальных общин на страницах газеты "Знак". Исследована специфика издания, сформированы основные тематические блоки, которые раскрывают актуальные теоретические вопросы отечественной геральдики. Раскрыты дискуссионные вопросы, связанные с использованием терминологии и практическим утверждением символики. Уделено внимание роли международного научного сотрудничества в формировании теоретических основ отечественной геральдики.

Ключевые слова: геральдика, Украинское геральдическое общество, газета "Знак", теоретические принципы, методические рекомендации.